

Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata¹

MÁTÉ GÁBOR²

Abstract

Historical and geographical research on the ethnic relations in the former „Lower Hungarian Mining Towns“

The most significant mining region in the historical Hungary is situated along the middle reaches of the river Garam (Hron). Its prominent settlements were: Bakabánya (Pukanec), Besztercebánya (Banská Bystrica), Bélabánya (Banská Belá), Körmöcbánya (Kremnica), Libetbánya (L'ubietova), Selmecebánya (Banska Štiavnica), Újbánya (Nová Baňa). They joined in a formal alliance based on economic and social considerations.

Hungarian kings and nobility have established the so-called „Lower Hungarian Mining Towns“. The area originally dominated by Slavic people became populated repeatedly by miners from German-speaking lands, even though the area had remained sparsely populated.

The German population increased and their influence was maintained until the mining activity was profitable and relations with the land of origin survived. However the towns were surrounded by Slavic ethnic territories, which provided permanent supply for the Slovak population of the mining area. The number of Hungarian inhabitants increased during the period of the Turkish rule south of the studied region (late 16th and 17th centuries) and of the Austro-Hungarian Monarchy in the 19th century.

The period since the Peace Treaty of Trianon (1920) saw the mining region becoming homogeneous in ethnic composition and from cultural aspects.

Bevezetés

Az alsó-magyarországi bányavárosok nevei (pl. Stredoslovenské Banícke Mestá, Niederungarische Bergstädte) olyan elnevezések, amelyek mind egy településcsoportot, a Garam középső folyása mentén fekvő hét, egykori szabad királyi bányavárost: Bakabányát, Besztercebányát, Bélabányát, Körmöcbányát, Libetbányát, Selmecebányát és Újbányát jelö-

---

¹ A tanulmány a szerző hasonló címet viselő szakdolgozatának (PTE, geográfus szak, 2004) összegzése.

² Doktorandusz, PTE Földtudományok Doktoriskola, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

lik.³ Régi magyar megevezésük nem napjaink égtájak szerinti tájolását, hanem – Bécs vagy Pozsony szemszögéből – a szepesi bányavidékhez viszonyított földrajzi helyzetét tükrözi. A három nyelven íródott városnevek mögött egy történelmileg kialakult közösséget találunk, egy szövetséget, ami a kiemelkedően fontos érclelőhelyek mellett városi rangra emelkedett településeket fűzte szorosan egymáshoz.

Az alsó-magyarországi bányavárosok szövetsége formálisan igen, de okmány-szerűen nem létező szövetség volt. Tagjait összekovácsolta a földrajzi közelség, a várossá alakulás és megtelepedés hasonló vonásai, a háborús fenyegetettségek, valamint a bányapolgárok érdekeltségeinek összefonódása. A hozott törvények őket egy közösségnek tekintették, és ennek megfelelő bánásmódot tapasztaltak mások részéről is.⁴ A Garam-mente a Kárpát-medence táji és nemzetiségi sokszínűségének képviselője volt. A táj hasznosításának eltérő módzatai színezték ki etnikai térképét, s szláv etnikai térben, magyar uralkodóink bányászatszervező tevékenységével, német bányavárosok jöttek létre. Kiemelkedő fontosságuk, különleges jogi helyzetük és az őket összefűző szövetség együttes hatása folytán etnikumtörténetük is sajátos utat járt be. Tanulmányunkban ezt a meglehetősen szerteágazó pályát szeretnénk felvázolni.

A bányavidék földrajzi adottságai

Az alsó-magyarországi bányavidéket a Garam (Hron) fűzi össze. Az ércesedés területi koncentrációja és mértéke, a domborzati-klimatikus viszonyok hasonlósága és a folyóvölgy integráló hatása miatt a történelmi Magyarország bányavidékei közül talán a leghatározottabb, legegységesebb táji karakterrel jellemezhető. Ebben mintegy emblematisz szerepet tölt be a Garam völgye. A folyó a bányavidék területén szerkezeti vonalokhoz igazodik, futása három jellegzetes kanyarulatban törik meg. Városaink e jól felismerhető folyószakasz közelében, ill. annak mellékvölgyeiben települtek. Itt formálódott ki a történelmi Magyarország legnyugatibb és leghíresebb ércbányászati központja.

A tájföldrajzi besorolás⁵ szerint a bányavidék két középtájból (pontosabban annak részleteiből) tevődik össze, amelyek az Északnyugati-Kárpátok (nagy-táj) miocén korú vulkáni vonulatának É-i sávjához tartoznak. Túlnyomó része a Selmeci-hegység területére esik (hat bányaváros és bányatelepek), ezen csak Libetbányán és környékén nyúlik túl a Szepes–Gömöri-érc-hegység területére. A Selmeci-hegységnek két (egy külső és egy belső) övezet van, amelyeket a Garam szűk áttöréses völgye határol el egymástól.

A bányavidék kialakulásának feltételeit az ottani ásványi nyersanyagkincs teremte meg. A térség a belső kárpáti vulkáni vonulat legintenzíveb-

³ Bakabánya: Pukanec (szlovák), Pukkhaz (német); Besztercebánya: Banská Bystrica, Neusohl; Bélabánya: Banská Belá, Dilln; Körmöcbánya: Kremnica, Kremnitz; Libetbánya: L'ubietová, Libethen; Selmecbánya: Banská Štiavnica, Schemnitz; Újbánya: Nová Baňa, Königsberg.

⁴ BÁNKI I.–MOLNÁR L. 1997. pp. 100–101.

⁵ HAJDÚ-MOHÁROS J.–HEVESI A. 2000. 279 p.

ben ércesedett régiója. A bányászati tevékenység hidrotermális ércképződés során kifejlődött teléreken alakult. A telérek döntően a Selmeci-(kör)hegység miocén-pliocén korú vulkáni összletében található, amelynek központjai a selmecbányai és a körmöcbányai területek.⁶ A szűken vett Selmeci-hegységben (kistáj) a harmadidőszaki erupciós kőzetek a triász képződményekből álló alaphegységbe nyomultak be.⁷ Selmecbányán az ezüst-, ólom-, arany- és rézérctermelés évszázadokon keresztül országos, európai jelentőségű volt. A Felvidéken ez volt a legkiterjedtebb, s a múltban legintenzívebben művelt bányaterület.⁸ A bakabányai és bélabányai telérek a selmeciek folytatásának tekinthetők, s ugyanazon ércnemeket tartalmaznak.⁹ Körmöcbánya ércesedése a mezozoós mészkőzetek cink-ólmó ércesedési fázisához tartozik és elsősorban aranybányászatáról ismert.¹⁰ Újbányán az érctelérek szürke trachitban vannak.¹¹ Besztercebányán és környékén (Úrvölgy, Libetbánya, Óhegy) a bányászat főként palákban előforduló hidrotermális rézérctelepkiaknázására koncentrált.¹²

A megtelepülést és a városok elhelyezkedését elsősorban a nyersanyag közelsége határozta meg, éppen ezért adottságaik különböznek egymástól. A fekvés szerepét azért tartjuk fontosnak, mert koronként és helyenként eltérően, de feltétlenül kihatott a település későbbi gazdasági-társadalmi állapotaira. A nyersanyag bázison alakult települések nagymértékben függenek, befolyásoltak a fekvés által és prosperitásuk legtöbbször a bányászat sikerességétől függ. A háborúkkal terhes időszakokban éppen a fekvés volt az alsó-magyarországi bányavárosok előnye, amelyek e zártság nélkül – ahogy PÉCH A. látta – „bizonyosan teljesen elpusztítottak volna.”¹³ Ugyanez a tényező, a múlt századforduló Selmecbányájában, a „nemesérc elaggott városában” már egyenesen „főbenjáró akadályként” jelentkezett.¹⁴ Besztercebánya a szerencsés, folyómenti helyzete miatt központi szerepkörét midvégig megtartotta, lakosság száma a 20. sz. folyamán nyolcszorosára duzzadt.

A belső migráció és gazdasági elkülönülés szempontjából is fontos szerepe volt a domborzati-orografikus tényezőknek. MENDŐL T. a Felvidék helyzetét, tagoltságát elemezve a földrajzi-domborzati viszonyok, és bizonyos fokú gazdasági autarkia révén elkülönülő területeket életkamráknak nevezte (GLASER L. 1939. nyomán).¹⁵ A magyar vármegyék egy része is (Túróc, Zólyom

⁶ NÉMEDI VARGA Z. 1997. pp. 19–20.

⁷ PAPP K. 1919. 656 p.

⁸ NÉMEDI VARGA Z. 1997. pp. 19–20.

⁹ WENCZEL G. 1880. 39 p.

¹⁰ KUN B. 1997. 292 p.

¹¹ WENCZEL G. 1880. 51 p.

¹² NÉMEDI VARGA Z. 1997. pp. 19–20.

¹³ PÉCH A. 1884. 5 p.

¹⁴ SOBÓ J. 1910. 1 p.

¹⁵ Az „életkamra” terminus első említése – alföldi viszonylatban – GLASER Lajostól származik (1939).

stb.) életkamrákhoz idomult. Kisebb életkamrákkal a bányavidék területén is találkozhatunk. Az ilyen önellátást, elszigetelődést erősítő helyek kedveznek a nyelvi különállás fennmaradásának.

A bányavidéken és annak vonzáskörzetében a német etnikum is hasonló, szigetszerűen elkülönülő kis körzetekben érte meg a 20. sz.-ot: a körmöcbányai, valamint a pálosnagymező-dóczyfűrési nyelvszigeteken. Körmöcbánya és településgyűréje (etnikai „hinterland”) esetében klasszikus életkamráról beszélhetünk.

A térség benépesülése, a bányavárosok megalakulása, a németség hegemoniája 1541-ig

A magyarság megtelepedése előtt a bányavidék térségében a népesség a folyóvölgyekben élt, azt szórványosan lakta. Ezek a mai szlovákság őseihez tartoztak. A magasabb hegységi régiókban a lakosság szám nagyon gyér volt.¹⁶ Elődeink a területet nem egyszerre vették birtokukba, a későbbi Zólyom vármegye, valamint Bars és Hont É-i része a gyepűn túl feküdt, vármegyei szervezetbe történő beintegrálásuk későbbi fejlődés eredménye volt.¹⁷ A magyarság a bányavidék területét nem ülte meg, településterülete nagyjából a bükkhatárral egyezett meg. A honfoglalók által megszállt tér a Garam mentén – KNIEZSA I. szerint – Garamszentkereszt magasságáig terjedhetett.¹⁸

A bányászat megszervezéséhez már Szent István uralkodása előtt hozzá láttak őseink, ennek a munkának az eredményeként emelkedhetett fel Baňa, vagyis a korai Selmecebánya. Itt a bányák művelésében kezdettől fogva szerepet kaphattak az őslakos szlávok, akik mellé II. András idején thüringiai telepések érkeztek.¹⁹ A térség történelmét csak a tatárjárást követően ismerhetjük meg behatóbban. Az elpusztult vidék újjáépítésében nagy szerepe volt. IV. Béla telepítő tevékenységének, ekkor került sor a németség újbóli, nagyobb számban történő megjelenésére, amelyet első ismert privilégiumaink adományozása, Selmec- (1245), valamint Besztercebánya (1255) kiváltságos helyzetbe kerülése jelez. Az alapítást egy konzorcium, szűk vállalkozó csoport vállalta magára. Ők a kalmártóke képviselői voltak, akik a városi kiváltság kivívása után szinte korlátlan hatalmi dominiummal rendelkeztek.²⁰ A kiváltságokban csupán a polgárok részesedtek, kiknek a közös eredet következtében esetleg egynépű társadalmi rétege alatt az önkormányzati jogban való részvétel nélkül éltek hasonló vagy más népiségű személyek.²¹ Az alapítás aktusa nem vette tekintetbe

¹⁶ KNIEZSA I. 2000a. 403 p.

¹⁷ MÁLYUSZ E. 1922. 2 p.

¹⁸ KISS L. 2000. IV. p.

¹⁹ GYÓRFFY GY. 1987a. 245. p.; RICHTER E. 1906. 86 p.

²⁰ PAULINYI O. 1962. pp. 178–185.

²¹ SZABÓ I. 1990. 62 p.

a jövőző polgárság nemzetiségét, bár döntő mértékben befolyásolta a város nemzetiségi viszonyait. A városlakók az újonnan telepített városok esetében kétségtelenül németek voltak,²² ha a privilégium már létező telepet emelt városi rangra, abban az esetben már korábbról fogva szláv őslakók is élhettek ott.²³

Károly Róbert alatt nemesérctermelésünk hatalmas arányban fejlődött. Anjou-házi uralkodóink privilégiumokkal látták el Bakabányát (1325), Körmöcbányát (1328), Újbányát (1345 körül), valamint Libetbányát (1379) is. Bélabánya 1442-ben vált külön Selmechányától, s lett a szövetség önálló tagja. A városalapításkor nyert és a későbbiekben többször megerősített kiváltság jelentősége abban állt, hogy megállapította a város jogi szervezetét és autonómiát nyújtva, kivette a várost a vármegye és a főurak hatásköréből. Ennek következtében a lakosság nemzeti egysége hosszú ideig teljesen sértetlen maradt és képessé tette arra, hogy a magával hozott és a későbbi külföldi kapcsolatokból származó szellemi értékeket és fejlődési elemeket sértetlenül megőrizze.²⁴ Népünk, bár jól ismerte a bányászatot, kellő számú és szaktudású mester, indíttatás, valamint hazai jogszokás hiányában nem vállalt részt a kolonizációból, az alsó-magyarországi bányavárosok megalakulása a németiség beköltözése révén valósulhatott meg.²⁵ A város háttértelepülései és a bányatelepek lakossága is zömében németajkú lehetett. Az alsó-magyarországi bányavárosok térsége a 15. sz. végén német nyelvterület volt.²⁶

A 14–15. sz.-tól kezdődően egyre inkább számolni kellett a megerősödő szlávtság (szlovákság)²⁷ etnikai erejével. A korábban lakatlan hegyvidéki területek benépesítése a 14. sz.-ban kezdődött. Ennek első lépcsőjét a soltészfalvak létesülése jelezte. Lakosságuk kezdetben a német (térségünkben a Hauerland vagy körmöcbánya-németprónai nyelvsziget)²⁸, majd egyre inkább a szláv etnikai teret szélesítették. A falvak egy része fokozatosan bekapcsolódott a bányavárosok ellátási övezetébe. A szlovákság megerősödésében további két

---

²² A bányavidék német lakossága főként négy tartományból érkezett: Thüningiából (Selmechánya, Besztercebánya), Tirolból (Selmechánya), Szászországból (Selmechánya), Észak-Csehországból (Körmöcbányára). A többi négy bányaváros lakossága a korábban letelepültekből, belső migráció folytán állt össze. RICHTER E. 1906. 86 p., Ifj. REISZIG E. 1906. 284 p., JURKOVICH E. 1922. 21. l p., GYÖRFFY Gy. 1987b. 454 p.

²³ FÜGEDI E. 1981a. pp. 404–405.

²⁴ NAGY E.-NÉ VASS É. 1943. 6 p.

²⁵ ZSÁMBOKI L. 1997. 30 p.

²⁶ KOC SIS K. 1998. 121. p.

²⁷ A szlovák („slovak”, „slovaci”), mint egységessé váló népnév a 15. sz. folyamán alakul ki. Szűcs J. 1982.

²⁸ A közép-szlovákiai német településterületen (Hauerland) a kisebb központok köré 4 önálló településföldrajzi-etnikai tér különült el: a németprónai, a nyitrabányai, a körmöcbányai és a Pálosnagymező–Dóczyfűrésze környéki. A magyar irodalom az itt lakó németiséget „krikeháj” névvel különíti el. A körmöcbányai nyelvsziget (12 település) a Garam és a Túróc vízgyűjtője között oszlik meg. ILLYÉS Z. 1998. 322 p.

tényező: a vlach kolonizáció (magashegységi területek benépesítése), valamint a huszita betelepülések vállaltak döntő részt. A 15. sz. végén Beszterce-, Selmec-, és Körmöcbányát az ország tíz legnépesebb városa között találjuk.²⁹ A személynevek elemzése szerint német többség mutatkozott. A szlovákság beszivárgása már ebben a korszakban is feltételezhető, ám városainkat még nem érinthette erőteljesen.³⁰ Beszterce- és Körmöcbányán a 14. és 15. sz.-i számadáskönyvek bizonyossága szerint főként az alsóbb néprétegekben (pl. aranymosók) voltak jelen.

A felvidéki magyarság, csakúgy, mint a szlovákság a 15. sz. végén még rurális jellegű volt.³¹ A nyelvi-etnikai vonal térségünktől D-re, a Nyitra–Léva–Losonc települések sávjában határozható meg.³² Innen a bányavárosokba irányuló belső migráció nem lehetett jelentős. A számadáskönyvekben ugyan feltűnnek németes hangzással rögzített magyar nevek, ezek azonban nem bizonyítják a városi lakosság keveredését, mert szinte kizárólag a Fuggerek bányamunkásai voltak.³³

Az egyenjogúsítás időszaka (1541–1711)

A török térfoglalása, mint ismert teljesen átrendezte a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait. A kárpáti hegykoszorú helyzete azonban jóval előnyösebbnek bizonyult a síkvidéki magyar településtérrel szemben. Az itt élő népelemek számára ez messze nagyobb esélyt biztosított a megmaradáshoz és gyarapodáshoz.³⁴ A nagy népességmozgásnak és demográfiai hullámnak továbbterjedési hatásai térségünkben is jelentkeztek.

Az itt élő népek közül a németség helyzete volt a legstatikusabb. Ők döntően az országon túlnyúló kapcsolatok függvényében (német nyelvterületek) voltak képesek az erősödére. Ez a kapcsolatrendszer a kora-újkortól kezdődően egyre kevésbé biztosított utánpótlást. A németség megmaradásának egyetlen záloga a hatalmi-gazdasági pozíciók birtoklása maradt. JURKOVICH E. Besztercebányáról írt monográfiájából tudjuk, hogy teljes hegemoniájuk csak addig volt tartható, amíg a külföldről való betelepülés folyamatosan zajlott.³⁵

²⁹ Lakosságszám az 1495-ös adóösszeírás alapján (becsült): Besztercebánya: 2600–2900, Selmecbánya: 2200–2500, Körmöcbánya: 1300–1500 fő. PAULINYI O. 1958. pp. 375–376.

³⁰ SZABÓ I. 1990. 45–46 p.

³¹ KOCSIS K. 1996. 121 p.

³² KOCSIS K. 1996. 121 p.

³³ RELKOVIČ N. munkáját (Karpathenland 1934. 22. l.) idézi: NAGY EMILNÉ VASS É. 1943. pp. 7–10.

³⁴ FÜR L. 2001. pp. 136–137.

³⁵ JURKOVICH E. 1922. 242. l.

Az ércbányászat sikerességének is nagy jelentősége volt a népcsoport megmaradásában. Különösen érvényes ez azokra a területekre, ahol a németiség kizárólag a városban, háttértelepülések nélkül élt.³⁶

A Felső-Magyarország területén élő, túlnyomórészt falvakban lakó szlovákságot „csupán” a járványok és seregjárások sanyargatták,³⁷ lélekszámukat a természetes népszaporulat egy részével arányosan tudták növelni.³⁸ Ez képessé tette őket a terjeszkedésre, a népcsoport nyelvi-etnikai határának kiszélesítésére. Megindulhatott tehát a komolyabb méretű, városba irányuló népességmozgás.

A magyarság jelenléte a török előrenyomulással párhuzamban kezdett számottevővé válni. Buda elestével egyre gyakrabban telepedtek le a háztartásukkal együtt menekülő magyar nemesek. Besztercebányáról származó forrásaink szerint erősebb bevándorlás a Kárpát-medence D-i és középső területeiről,³⁹ valamint Nógrád megyéből jelentkezett.⁴⁰ A magyarok térnyerésére utal az anyanyelvű istentisztelet iránt felmerült igény is.⁴¹ Az úri osztály után feltehetően a köznép egy része is ide húzódott,⁴² de a beköltöző népesség nagyságáról azonban – csakúgy, mint a szlovákság esetében – nem tudunk.

A különféle okokból megerősödő szlovák és magyar lakosság folyamatos térnyerése során már együttesen lépett fel polgári jogainak érvényesítéséért, és követelte egyenjogúsítását. Erre azért volt szükség, mert a német szülőktől való származás hiteles bizonyításához (*Geburtsbrief*) a körpolgárság szívésen ragaszkodott, s azt következetesen megkívánta a polgárok felvételénél. E nélkül senkinek sem engedte meg a házvételt a piacon és a céhekbe, valamint a polgárság soraiba való felvételt sem.⁴³ Erre az 1608-as országos törvény kötelezte a városokat. A rendelkezés magyarnak és szlováknak ugyanazokat a jogokat biztosította a letelepedésben és a városi önkormányzatban, amiket odáig csak a németiség élvezett.

A 17. sz. a nemzetiségi ellentétek korszaka volt. A jogai felett féltékenyen őrködő német polgárság nem akart belenyugodni pozíciói elvesztésébe. Egymást érték a különböző csatározások. JURKOVICH E. művéből tisztán elénk vetül a nemzetiségek közt feszülő ellentétet képe. Mindennapos volt a kölcsönös gúny, leszólás, gyanúsítgatás, amellyel a „versenyfelek” egymást illették. Az egyetértést és békessé-

³⁶ JURKOVICH E. 1922. 248–249. l.

³⁷ FÜR L. 2001. 143 p.

³⁸ Az 1598–1640 közötti időszakban a felvidéki vármegyék összes népessége csökkent. Trencsén, Zólyom, Árva, Szepes, Zemplén együttes népességszáma 27,7%-kal, 249 ezerre nőtt. KOCSIS K. 1998. 124. p.

³⁹ KOCSIS K. 1989. 18 p.

⁴⁰ JURKOVICH E. 1922. 266. l.

⁴¹ JURKOVICH E. 1922. 265. l.

⁴² JURKOVICH E. 1922. 266. l.

⁴³ JURKOVICH E. 1922. 242. l. II. Lajos privilégiuma értelmében Besztercebányán csak német szülők fiainak lehetett háza, s csak azok gyakorolhattak polgárjogot.

get szorgalmazó törekvések hiábavalók voltak. Az események odáig fajultak, hogy a nemzetiségek közti viszálykodást, s gúnyolódást a tanács testi büntetés terhe alatt tiltotta el.⁴⁴ Egy esetben pedig magának a nádornak kellett ítélnie.⁴⁵

Érdeemes felidézni a beszercebányai tanács által, egy 1609-ben felárgolt konfliktus kapcsán kinyilatkozottakat, miszerint „...a város német, mert német az iskolája, temploma, a városháza, s német a Ringje (főtér v. gyűrűstér).”⁴⁶ Ebből leszűrhetjük, hogy az etnikai jelleg megítélése döntően ennek a négy tényezőnek a függvénye volt. Így tehát az oktatási, a vallási és a gazdasági-hatalmi szférákban érintett személyek identitásától függött és társadalmilag lehatárolható csoportokat (polgárság, nemesség) jelentett. Döntő szerepe volt abban, hogy a polgárság, hatalmi pozíciói birtokában képes volt megőrizni – úgymond felülről irányítva – a város német jellegét, még akkor is, ha a város lakosságának egy része már más nemzetiségű lehetett. A bányavárosok társadalmi szerkezete ráadásul igen szélsőséges képet mutatott. A keskeny vezető réteg alatt (polgárok, vendégek) az alsóbb rétegek igen népes csoportjai (bányamunkás, paraszt, telepítvényes) éltek.⁴⁷

A város közigazgatási határain belül hiába élhettek nagy számban más nemzetiségű lakosok, forrásaink döntően a felsőbb néprétegekről szólnak. A körvonalazódó kép azonban egyértelműen a németiség terjesztését vetíti elénk, a hanyatlás különösen ott lehetett rohamosabb, ahol csupán a városokban éltek, s nem volt falusi „hinterland”-juk,⁴⁸ de észrevétlen folyhatott az elszórtan élő német falvak és kisebb bányászkolóniák elszlovákosodása is.⁴⁹ Adataink – vagy éppenséggel azok hiánya – viszont egy olyan állítást sem igazolnak, miszerint a 18. sz. elején városaink dominánsan szlovák nyelvűek voltak, vagy az elmagyarosodás útjára léptek volna.

„Az elmerülőben lévő sziget”⁵⁰ (1711–1867)

A viszályoktól hangos 17. sz.-ban a németiség egyedulalma megtört.⁵¹ A 18. sz.-ra a magyarság ideiglenes térhódítása is lankadt. Továbbra sem szűnt meg azonban a szlovákság békés etnikai expanziója. Etnikai háttérországa révén a szlovákság állandó utánpótlást nyert, s a német nyelvszigetek be-

⁴⁴ JURKOVICH E. 1922. 248–249. 1 p.

⁴⁵ JURKOVICH E. 1922. 249. 1 p.

⁴⁶ JURKOVICH E. 1922. 249 p.

⁴⁷ RICHTER E. 1906. 88 p.

⁴⁸ MENDÖL T. 1940. 51 p.

⁴⁹ MIKULIK J. 1885. 35 p.

⁵⁰ SZABÓ I. 1990. pp. 45–46.

⁵¹ A nemzetiségek közötti összetűzések valójában még a 18. sz.-ban sem szűntek meg, intenzitásukban azonban elmaradtak a korábban tapasztaltaktól. JURKOVICH E. 1922. 249. 1.

olvadása egyre fokozódott. A folyamat a bányavidék egészét véve differenciáltan és elhúzódva jelentkezett. A szlovákság térnyerése a kortársak számára is szembetűnő volt: „kétszer húsz esztendő múlva a német nyelvről Besztercebányán sem jót, sem rosszat nem fognak mondhatni” idézi BREDECZKY szavait CSAFLOVICS J. A jóslat a bányavidék majdhogynem egészére nézve beteljesedett, kivételt egyedül Körmöcbánya jelentett.

Tudósítóink Körmöcbányát egyöntetűen német jellegűnek ítélték. A történeti irodalom a többi alsó-magyarországi bányavároshoz mérten határozottan megkülönbözteti. Az itt élő népességet, egy sajátos német néprajzi csoportnak, a „krikehájoknak” írja le. Helyzete emellett azért mondható speciálisnak, mert egyedül itt találkozunk a városi kereten kívül, háttértelepüléseken élő németiséggel (körmöcbányai német nyelvsziget), s azokban abszolút német fölényrel. A hajdanán jóval kiterjedtebb német etnikai tér egyik utolsó reliktumát láthatjuk benne.

Elegyes lakosságúvá vált *Selmebánya*, *Bélabánya* és *Besztercebánya*. Itt a többnyelvűség még erősen tartotta magát, a németiség feloldódása lassan ment végbe. A fordulópontra a 19. sz. elején volt: itt is a szlovák nyelv lett az uralkodó. *Besztercebányára* vonatkozóan már KORABINSZKY J.-nál olvashatjuk, hogy a hétköznapi szóhasználatban – a szomszéd falvakból származó cselédség (munkásság) hatására – a polgárság is a szlovákot (*schlowacken*) beszéli, sőt gyermekeik később tanulnak meg németül, mint szlovákul.⁵² VÁLYI A. a 19.-20. sz. fordulóján még elegyesnek ítéli, két évtizedre rá MAGDA P. az utolsó, aki az etnikai térvesztéséről tudósít. 1837-ben, FÉNYES munkájában a németiség már múlt időt képvisel, noha még ekkor sem oldódott fel teljesen. Hasonló ütemű lehetett az arányváltozás *Selmebányán* és *Bélabányán* is. A két város különleges – etnikai értelemben vett – „életútját” a 18. sz.-i erős elnémetesedés adja. Erről VÁLYI A.-nál és KÖRÖSY J.-nél⁵³ is olvashatunk, de sajnos a dolog hátterét, mozgatórugóit egyikük sem tisztázza. Ez minden bizonnyal az 1764-ben létesített selmeci akadémiának (1770-ig főiskola) és az abszolutizmus elnémetesítő hatásának⁵⁴ tudható be. Nem elhanyagolandó az sem, hogy korszakunkban a selmeci bányászatra újabb virágkor köszöntött. A város így a gazdasági és szellemi életben is kiemelkedő helyet kapott.

A bányavárosok közül elsőként a kisebb lélekszámúak veszítették el német jellegüket: szlovák lakosságúvá vált *Bakabánya*, *Libetbánya* és *Újbánya*. Ezek a török beutésekkel szemben nehezebben védtek magukat. Jelentőségük elenyészett, bányászatuk megszűnt, lakosaik már a 18. sz. elején nagyrészt szlovákok voltak. Különösen nehéz helyzetet idéztek elő a háborús körülmé-

⁵² KORABINSZKY, J. 1786. 451 p.

⁵³ KÖRÖSY J. 1898. pp. 21–22.

⁵⁴ A folyamatra utal a hivatali nyelvhasználat megváltozása is. Besztercebányai példánk szerint II. József uralkodása alatt a jegyzőkönyvek nyelve latin helyett a német lett. JURKOVICH E. 1926. 222 p.

nyek Bakabányán⁵⁵ és Újbányán⁵⁶. Az állandósult veszélyhelyzet és a harcok a bányászatot ellehetetlenítették, az ahhoz kötődő bányavállalkozó réteget pedig elvándorlásra készítették.⁵⁷

A magyarosodás hulláma (1867–1920)

Jelentős változás, addig soha nem tapasztalt arányeltolódás következett be a kiegyezést követően. Ennek fókuszában a magyarság állt. Térnyerését az 1880-as évektől már statisztikailag is nyomon követhetjük (1–6. táblázat; 1–4. ábra). Az 1910-es népszámlálás Körmöcbányán és Selmecebányán a magyarságot a második legnépesebb városlakó elemként találta, Besztercebányán pedig relatív többséget regisztrált. A magyarosodási folyamathoz szerényebb mértékben Újbánya is csatlakozott. Az arányvátózásokat nagyobb részt a magyar hivatalnoki, köztisztviselői és munkás réteg beköltözésével és csak kisebb részt a spontán asszimilációval magyarázhatjuk.

Az I. világháború előtti Magyarországon a szlovákok nyelvi asszimilációja felgyorsult. Az ún. spontán magyarosodás (ami a legjellemzőbb volt) a munkaerő-migrációval, a polgárosodással, társadalmi mobilitással függött össze.⁵⁸ Az időszak rövidsége miatt a frissen asszimiláltak zöme a kétnyelvűség fázisáig jutott. A németiség asszimilációjában még a szlovákságénál is jobban dominált az önkéntes jelleg. A magyarországi németiség sohasem alkotott összefüggő, egységes nemzeti társadalmat. A városok ún. „történelmi” német polgárságát már hungarusként érte a felvilágosodás és a nyelvi magyarosodás rákövetkező hulláma. Ez a polgárság, minthogy a magyar társadalomba tagozódott be és nem volt sem bázisa, sem utánpótlása, a 19. sz. első felétől gyorsan magyarosodott.⁵⁹ Az asszimilációra különösen hajlamos zsidóság magyarrá válása is ebben az időszakban válik jelentőssé, jelenlétükkel főként a kétnyelvűek táborát, identitásukkal pedig a mindenkori államalkotó nép sorait erősítették.⁶⁰

⁵⁵ Bakabánya lakossága, amely a 16. sz. derekán még javarészen német volt, a 18. sz.-ban részben kipusztult, elszlovákosodott és a közigazgatás nyelve a szlovák lett. RELKOVIČ N. 1926. pp. 234–235.

⁵⁶ A település népességéből 1543-ban még csupán kb. egyötöd része volt szláv származású. CSÁNKI D.–RELKOVIČ N. 1924. 103. p. BAUMANN S. és KORABINSZKY J. tudósításai szerint a város német lakossága a török időkben teljesen kiirtatott. BAUMANN S. 1903; KORABINSZKY J. 1786. 326. p. A hivatalos nyelv 1696-ban még mindig a német volt, de a város kezdett elszlovákosodni CSÁNKI D.–RELKOVIČ N. 1924. 105 p.

⁵⁷ RELKOVIČ N. 1926. pp. 234–235.

⁵⁸ SZARKA L. 1993. pp. 133–134.

⁵⁹ HANÁK P. 1974. 515 p.

⁶⁰ PÁZMÁNDI Zs. 1992. pp. 41–42. A letelepedés vagy lakhatás jogától tiltva voltak a zsidók. A bányavárosokra nézve az 1849-es szegedi nemzetgyűlés teszi lehetővé a beköltözést. Besztercebányán az első zsidó család 1860-ban telepedik le. JURKOVICH E. 250. l.

1. táblázat. Kőrmöcbánya etnikai viszonyai a magyar népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *		Magyarul beszélni tud	
		Fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	8550	268	3,1	6178	72,2	1846	21,6	258	3,0	–	–
1890	9179	527	5,7	6485	70,6	2118	23,1	49	0,5	–	–
1900 **	4306	858	19,9	1950	45,3	1485	34,5	13	0,3	2003	46,5
1910	4515	1501	33,2	1514	33,5	1482	32,8	17	0,4	2827	62,6

* Egyéb kategória: 1880: Beszélni nem tudó: 216, Külföldi nyelvű: 29, Egyéb hazai nyelvű: 9, Oláh: 2, Horvát-szerb: 2. N. 1880 – KSH.: 45. p.; 1890: Egyéb nyelvű: 45, Oláh: 4. N. 1890 – HELYSÉGNÉVTÁR 1892. 92. p.; 1900: –; 1910: –

** Az 1900-as népszámlálástól kezdődően Kőrmöcbánya r.t.v. népességét külön számlálják a hatósága alá tartozó falvakétól. A látszólag drasztikus népességcsökkenést tehát ez adja. Kőrmöcbánya fennhatósága alá tartozó községek a következők voltak: Kőrmöcliget (Veternik, Legentl), Felső-tóti (Horná Ves, Windischdorf), Sváb (Dolná ves, Schwabenhof), Jánoshegy (Kremnicke Bane, Berg), Jánosrét (Lúcky, Honneshäu), Kékellő (Krahule, Blaufuss), Kunosvágása (Kunesov, Koneschhäu). (HLATKY J. 1898. 17 p.) A hét település anyanyelvi adatai 1900-ban: Magyar: 85, Német: 4185 (83%), Szlovák: 771, Egyéb: 2, Magyarul beszélni tud: 210, Összes népesség: 5043.

Az egykori főbányaváros, *Kőrmöcbánya* fénye jócskán megkopott a század végére, törvénytörést és törvényhatóságát elvesztette, valamint területe is megcsappant.⁶¹ A bányászat szerepének csökkenésével háttértelepüléseinek gazdasági helyzete is megváltozott, ami módosította a zömében német falvak orientációját.⁶² Nem véletlen tehát, hogy a várost övező falvakban már a 19. sz.-ban nőtt a szlovák nyelv szerepe, egyre több volt a vegyes házasság. A város életében azonban sokkal jelentősebb változást hozott a magyar szellemiséget befogadni kész németiség nyelv- és identitásváltása.⁶³ Az 1910-es, utolsó magyar népszámlálás idejére a magyarság már átlépte a 30%-os küszöböt, a három városlakó elem gyakorlatilag egyensúlyba került. Kőrmöcbánya azonban – az alsó-magyarországi bányavárosok közül egyedülként – relatív német többségét egészen 1910-ig megtartotta.

Kőrmöcbánya társadalmi rétegzettségét vizsgálva (HLATKY J. 1898. nyomán) szembeötlővé válik a németiséget egyszerre két irányból „szorongató” magyar illetve szlovák térnyerés. Ez jól példázza a két népelem más-más irányból ható asszimilációs képességeit. A városban németek a bányászatot

⁶¹ THIRRING G. 1912. 35 p.

⁶² A bányászat hanyatlásának és a törzsökléses (az elsőszülött öröklési joga) rendszer megszűnésének következtében a népesség elszegényedett. A falvakra mindinkább a Túróci- és Liptói-medence elszívó ereje hatott. ILYÉS Z. 1998. 326 p.

⁶³ ILYÉS Z. 1998. 326 p.

2. táblázat. Besztercebánya etnikai viszonyai a magyar népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *		Magyarul beszélni tud	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	7159	1165	16,3	1396	19,5	4342	60,6	256	3,6	–	–
1890	7485	1799	24,0	1389	18,6	4229	56,5	68	0,9	–	–
1900	9264	3132	33,8	1179	12,7	4852	52,4	101	1,1	5442	58,7
1910	10776	5261	48,8	879	8,2	4338	40,3	248	2,3	7992	74,2

* Egyéb kategória: 1880: Külföldi nyelvű: 61, Beszélni nem tudó: 61, Egyéb hazai nyelvű: 5, Oláh: 1. N. 1880 – KSH II.: 394 p.; 1890: Egyéb nyelvű: 60, Oláh: 3, Rutén: 2, Szerb: 2, Horvát: 1. N. 1890 – HELYSÉGNÉVTÁR 1892. 780. p.; 1900: Egyéb (jobbára cseh-morvák és lengyelek): 89, Rutén: 6, Oláh: 3, Horvát: 2, Szerb: 1. N. 1900 – KSH. Zólyom várm.: pp. 6–7.; 1910: Egyéb (legnagyobb rész csehek): 121, Rutén: 97, Oláh: 20, Horvát: 6, Szerb: 7. N. 1910 – MSK. pp. 176–177.

3. táblázat. Selmec- és Béalábánya etnikai viszonyai a magyar népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *		Magyarul beszélni tud	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	15265	1489	9,8	1524	10,0		76,4	590	3,9	–	–
1890	15280	2534	16,6	1186	7,8		75,1	77	0,5	–	–
1900	16375	3253	19,9	918	5,6		74,0	88	0,4	6401	39,1
1910	15185	6340	41,8	453	3,0	8341	54,9	51	0,3	8498	56,0

* Egyéb kategória: 1880: Beszélni nem tudó: 511, Egyéb hazai nyelvű: 64, Külföldi nyelvű: 10, Oláh: 3, Horvát-Szerb: 2. N. 1880 – KSH II.: 119. p.; 1890: Egyéb nyelvű: 63, Oláh: 10, Horvát: 4. N. 1890 – HELYSÉGNÉVTÁR 1892. 234. p.; 1900: Egyéb: 60, Oláh: 18, Horvát: 5, Szerb: 3, Rutén: 2. N. 1900 – KSH. Hont várm.: pp. 8–9.; 1910: Oláh: 21, Egyéb: 19, Szerb: 6, Horvát: 5. N. 1910. – MSK. 116–117. p.

és az azzal kapcsolatban álló iparágakat űzők, a gyári munkások, a városi részen az állami szolgák és hajdúk, a kereskedők, szatócsok, csaplárosok. Az iparos osztály erősen vegyítve van a szlováksággal, a házi cselédek és napszámosok szintén. A szellemi munkával foglalkozó tisztviselők, altisztek, egyéb hivatalnokok, tanárok és tanítók (állami és városi) pedig magyarok („vagy legalábbis annak vallják magukat”). A német jellegű városban a magyar szellemiség térhódítását Hlatky J. így látja: „... a városi közgyűléseken és a különböző egyesületek gyűlésein is a magyar nyelv az uralkodó, a mi mindenestre az aránylag még csekély számú magyar elem szellemi fölényének, egyes lelkes férfiak hazafias buzgótságának, a mindig hazafias érzelmű

4. táblázat. Bakabánya etnikai viszonyai a magyar népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *		Magyarul beszélni tud	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	3222	67	2,1	15	0,5	3002	93,2	138	4,3	–	–
1890	3186	56	1,8	10	0,3	3050	95,7	70	2,2	–	–
1900	3318	277	8,3	5	0,1	2946	88,8	90	2,7	1046	31,5
1910	3141	107	3,4	4	0,1	2935	93,4	95	3,0	1373	43,7

* Egyéb kategória: 1880: Beszélni nem tudó: 90, Egyéb hazai nyelvű: 44, Külföldi nyelvű: 4. N. 1880 – KSH II.: 119. p.; 1890: Egyéb nyelvű: 70. N. 1890 – HELYSÉGNÉVTÁR 1892. 224. p.; 1900: Ezek jórészt cigányok. N. 1900 – KSH.; 1910: Az egyéb kategória legnagyobb részét cigányok. N. 1900 – KSH. 110–111. p.

5. táblázat. Libetbánya etnikai viszonyai a magyar népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *		Magyarul beszélni tud	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	1801	11	0,6	29	1,6	1708	94,8	53	2,9	–	–
1890	1779	33	1,8	26	1,5	1699	95,5	21	1,2	–	–
1900	1799	69	3,8	22	1,2	1691	94,0	17	1,0	477	26,5
1910	1813	71	3,9	21	1,2	1708	94,2	13	0,7	767	42,3

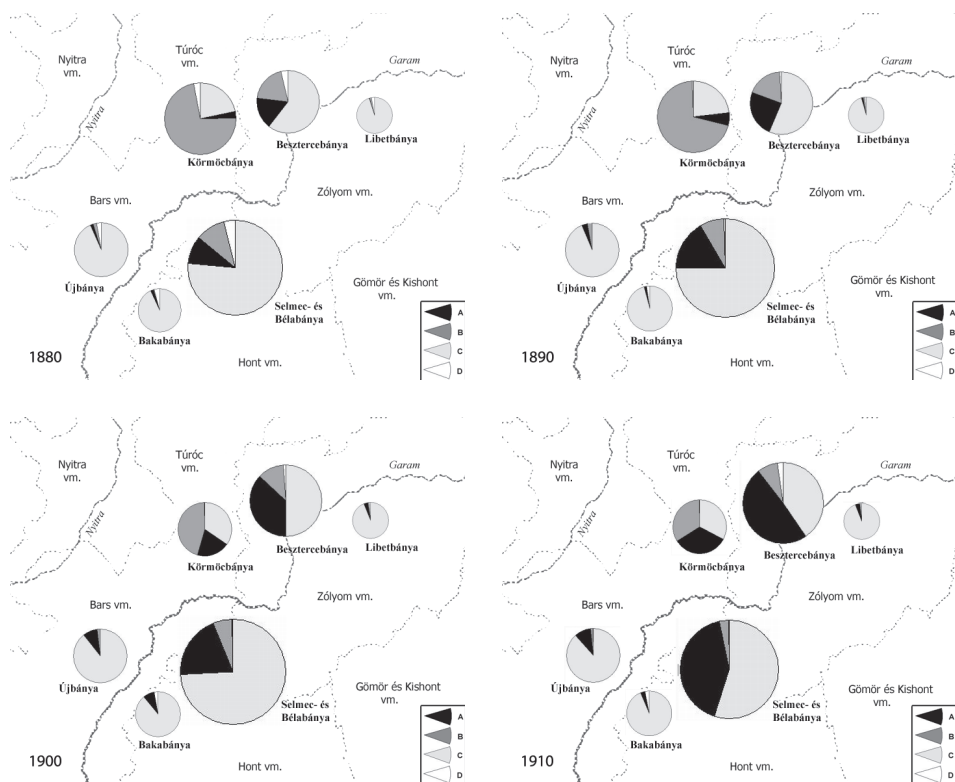
* Egyéb kategória: 1880: Beszélni nem tudó: 52, Egyéb hazai nyelvű: 1. N. 1880 – KSH II.: 394. p.; 1890: Egyéb nyelvű: 21. N. 1890 – HELYSÉGNÉVTÁR 1892. 774. p.; 1900: Egyéb: 16, Rutén: 1 N. 1900 – KSH. Zólyom várm.: 2–3. p.; 1910: Egyéb: 12, Rutén: 1. 1910. – MSK. 172–173. p.

6. táblázat. Újbánya etnikai viszonyai a magyar népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *		Magyarul beszélni tud	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	4190	71	1,7	91	2,2	3915	93,4	113	2,7	–	–
1890	4284	163	3,8	111	2,6	4005	93,4	5	0,1	–	–
1900	4603	410	8,9	90	1,9	4102	89,1	1	<0,1	969	21,0
1910	4813	470	9,8	79	1,6	4256	88,4	8	0,2	1991	41,3

* Egyéb kategória: 1880: Beszélni nem tudó: 112, Külföldi nyelvű: 1. N. 1880 – KSH II.: 45. p.; 1890: Egyéb nyelvű: 5. N. 1890 – HELYSÉGNÉVTÁR 1892. 92. p.; 1900: –; 1910: Egyéb: 7, Oláh: 1. N. 1910 – MSK. 106–107. p.

polgárság készséges előzékenységének ... tudandó be." A körmöci gimnázium igazgatója arról is hírt adott, hogy a szlovákság száma folyvást gyarapodik, ennek az okát a szomszéd szláv megyékből történő bevándorlásokban látta.

1–4. ábra. A Garam menti bányavárosok etnikai viszonyai (1880–1910) a magyar népszámlálások alapján. – A = magyarok; B = németek C = szlovákok; D = egyéb nemzetiségek

Ethnic relations based on the Hungarian censuses (1880-1910) in the mining towns along the river Garam (Hron). – A = Hungarians; B = Germans; C = Slovaks; D = others

„Ahol pedig a két elem érintkezik...” írja HŁATKY J. „...a német az, amely csekélyebb ellenállási képességet tanúsít s tért veszít a szláv elemmel szemben.” Ez Körmöcliget (ma Körmöcbánya része) esetében 3–4 évtized alatt teljes mértékben bekövetkezett.⁶⁴

Az összeolvadt *Selmec- és Béalabánya*, valamint *Besztercebánya* a magyarosodás legfőbb bázisai voltak. Utóbbi, mint Zólyom vármegye székhelye, rendezett tanácsú város, a vármegye műveltségi és gazdasági állapotát illetően mindig az első helyen állt.⁶⁵ Az országos városhierarchiában is fontos, „teljes értékű” megyeszékhelynek számított.⁶⁶ Lakosságát a hivatalokban dolgozó nagyszámú tisztviselőkön kívül tekintélyes iparos és kereskedő réteg és je-

⁶⁴ HŁATKY J. 1898. pp. 6–7.

⁶⁵ LOVCSÁNYI GY. 1900. 18 p.

⁶⁶ BELUSZKY P. 1999. 155 p.

lentős számú gyári munkásság alkotta.⁶⁷ Az 1880-as adatfelvétel idején még viszonylag magas volt a magát németnek valló lakosok aránya, akik a magyarsággal együtt 37%-ot tettek ki. Az állandó népességnövekedéssel párhuzamban a fokozódó magyar jelenlét minden bizonnyal a magyarság beáramlásával, és csak kisebb részben az asszimilációval volt összefüggésben. Az 1890-ig stagnáló szlovák és német lakosságszám mellett a rohamosan növekvő magyarsági ráta mindenképpen erre utal. Az asszimiláció hatása inkább a századforduló környékén vált statisztikailag is feltűnővé. Az asszimilánsok a németiség köréből kerülhettek ki. Körükben az eltelt 30 év alatt 37%-os (517 fő) fogyás igazolható. A szlovák anyanyelvűek lélekszáma hozzávetőlegesen azonos szinten maradt, arányuk 40%-on állapodott meg, ami már relatív többségük elvesztését vonta maga után. Tárgyalt városaink közül arányait tekintve a magyarság éppen itt rendelkezett a legjobb mutatókkal (48%). A magyarul tudók száma szintén tekintélyesre, közel nyolcezer főre rúgott. Besztercebányán már 1861 óta magyarul vezették a hivatali iratokat.⁶⁸

Selmecbánya törvényhatósági város lévén a legrangosabb közigazgatási státusszal lépte át a századfordulót. A lakosság túlnyomó részt bányász foglalkozású volt. Fejlett kis- és gyári iparral bírt, de gazdasági dinamizmusát és regionális szerepkörének növekedését tekintve elmaradt Besztercebányától.⁶⁹ A népszámlálások közti 30 éves viszonylatban stagnált, kis mértékben csökkent a lélekszám. A város mégis rohamosan magyarosodott, ennek indítékairól Körösy J. így foglalt állást: „Selmec magyarosodása körül fontos tényező az ottani híres, nemrég még német bányászati és erdészeti akadémia, valamint a két magyar gimnázium. Selmec társadalmi élete így napról-napra szemlátomást magyarosodik. Így például számos egyleteinek bel élete egytől-egyig magyar. ... A városi jegyzőkönyvek már 1872 óta magyarul vezetettek és az elemi iskola két alsó osztályában az előadás nyelve tót-magyar, a III. osztálytól fogva tisztán magyar.”⁷⁰ Körösy J. a magyarosodás térhódítását látva lelkesedésében odáig megy, hogy a jövőre tekintve Selmecbányát a magyarság legészakibb véghelyeként jegyzi.

Bakabánya, Libetbánya és Újbánya esetében mind a négy népszámlálás abszolút szlovák többséget rögzített, igen magas 90% feletti aránnyal. Már korábban láthattuk, hogy ennek milyen történelmi és gazdaságtörténelmi indítékai lehettek. A gazdasági hanyatlás Bakabánya és Libetbánya esetében a városi rang elvesztésével (1880 és 1890 között) járt. Mivel a magyarosodás általánosságban a nagyobb gazdasági potenciállal bíró, de legalább igazgatási-adminisztratív szerepkört betöltő helységeken kapott erőre, a három településen

⁶⁷ THIRRING G. 1912. 47 p.

⁶⁸ JURKOVICH E. 1926. pp. 221–222.

⁶⁹ THIRRING G. 1912. 1 p.

⁷⁰ KÖRÖSY J. 1898. pp. 21–22.

– amelyek jelentősége nem lépett túl a járási kereteken⁷¹ – a magyarosodás hulláma mérsékeltebben hatott.

Körösy J. elhíresült (hírhedté vált) tanulmányában *Bakabányát* a pán-szláv „főfészkek” egyikének tartja igen erős, minden társadalmi osztályban jellemző etnikai öntudattal. Körösy J. a magyarosodás első lépcsőfokaként 1882-ben létesített állami népiskolától várta a magyar szellem meghonosodását és a „pán-szláv izgatás” megszűnését.⁷² A községben a magyarság aránya az 1900-as népszámlálás alkalmával erősen megugrik (1,7%-ról 8,3%-ra). Ebben az esetben valószínűsíthetően egy dominánsan magyar intézmény, hivatal, vagy üzem létrehozása majd megszűnése válthatta ki az ingadozást. Magyarság jelenlétéről és magyarosodásról legkevésbé *Libetbánya* kapcsán ejthetünk szót. A községi státussal bíró település elzártságánál fogva, még járási szinten is csekély szerepkört tudhatott magáénak.

A 19. sz. végére a három település közül egyedül *Újbánya* maradt meg jogállásánál, s rendezett tanácsú városként, de városi szerepkört nem, vagy alig betöltő településként funkcionált.⁷³ A szakirodalom „elhaló” városként említi. Azonban különösen „az állami kezelésbe vett tanügynek és az ezzel karöltve járó értelmiség és tanerők szaporodásának”, valamint az 1885-ben felállított járásbírósnak eredményeként⁷⁴ 1910-re már csaknem 10%-a magyar. A németység az 1880-as évekre már rendkívül megcsappant, s a csökkenés továbbra sem állt meg. Egyenes vonalúan nőtt viszont a szlovákok száma, amit a magyarság gyarapodása csak arányait tekintve szárnyalt túl.

A bányavidék egynyelvűvé válik (1920–2005)

A csehszlovák állam kikiáltását, valamint a trianoni diktátumot követően ismét a magyarság állt a változások középpontjában, ezúttal negatív előjellel. Az 1921-es csehszlovák népszámlálás adatai (7–12. táblázat)⁷⁵ népelemünk drasztikus fogyását mutatják. Az „északi véghegyek” gyanánt lendületesen magyarosodó központok, magát magyarnak valló lakossága a statisztikák tanúsága szerint zömmel a kétnyelvű (frissen asszimilált) és a helyhez nem

⁷¹ Újbánya járási székhely volt, Bakabánya és Libetbánya pedig nagyközség.

⁷² KÖRÖSY J. 1898. pp. 22–23.

⁷³ BELUSZKY P. 1999. 181 p.

⁷⁴ BAUMANN S. 1903. 120 p.

⁷⁵ A csehszlovák és szlovák népszámlálások során a nemzetiséget (korábban: anyanyelv) tudakolták. Az 1941 és 1980 között végzett népszámlálások (1941, 1950, 1961, 1970, 1980) térségünkre vonatkozó községsoros nemzetiségi adatai sajnos hozzáférhetetlenek (nincsenek közölve). Mint ahogy az 1921 és 1930-as népszámlálás egyéb kategóriáját sem ismerjük részletesen. Tisztázott viszont, hogy a két népszámlálás a zsidókat külön nemzetiségként kezelte, az egyéb kategória arányának növekedését ez indokolhatta. A táblázatban szereplő adatok forrásai: N. 1921–1931 – KSH, N. 1991 – ŠÚSR, N. 2001 – ŠÚSR.

7. táblázat. Bakabánya etnikai viszonyai a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	3123	32	1,0	4	0,1	2985	95,6	102	3,3
1930	3037	5	0,2	–	–	3017	99,3	15	0,5
1991	2457	11	0,4	n. a.	n. a.	2377	96,7	48	1,9
2001	2155	13	0,6	3	0,1	2063	95,7	74	3,4

* Egyéb kategória: 1991: Cigány: 48. N. 1991 – ŠÚSR.; 2001: Ismeretlen: 30, Cigány: 24, Cseh: 19, Morva: 1. N. 2001 – ŠÚSR

8. táblázat. Besztercebánya etnikai viszonyai a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	10587	870	8,2	454	4,3	8222	77,7	1041	9,8
1930	11347	434	3,8	483	4,3	9520	83,9	910	8,0
1991	85030	590	0,7	n. a.	n. a.	81770	96,2	715	0,8
2001	83056	446	0,5	53	<0,1	78690	94,7	3590	4,3

* Egyéb kategória: 1991: Cigány: 641, Ukrán: 49, Ruszin: 25. N. 1991 – ŠÚSR.; 2001: Ismeretlen: 1833, Cseh: 1154, Cigány: 452, Morva: 70, Ukrán: 44, Ruszin 37. N. 2001 – ŠÚSR

9. táblázat. Körmöcbánya etnikai viszonyai a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	4805	402	8,4	886	18,4	3222	67,1	295	6,1
1930	5389	136	2,5	715	13,3	4270	79,2	268	5,0
1991	7130	36	0,5	n. a.	n. a.	6748	94,6	87	1,2
2001	5822	19	0,3	69	1,2	5575	95,8	159	2,7

* Egyéb kategória: 1991: Cigány: 86; Ukrán: 1. N. 1991 – ŠÚSR.; 2001: Cseh: 51, Cigány: 51, Ismeretlen nyelvű: 42, Morva: 4, Ukrán: 2, Ruszin: 1. N. 2001 – ŠÚSR

kötött, államhatalomtól függő lakosságból tevődött össze. Egységesen asszimilált városi lakosságról nem beszélhetünk, a korszakban jelentős tömegek éltek a kettős kötődés állapotában.⁷⁶ Az asszimiláció közbülső szakaszában lévő lakosság a számára gazdaságilag előnyösebb, hasznosabb kötődést választja és

⁷⁶ HANÁK P. 1974. pp. 518–519.

10. táblázat. Libetbánya etnikai viszonyai a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	1680	7	0,4	1	<0,1	1621	96,5	51	3,0
1930	1670	7	0,4	4	0,2	1652	98,9	7	0,4
1991	980	1	<0,1	n. a.	n. a.	968	98,8	1	<0,1
2001	984	1	<0,1	0	0	969	98,5	12	1,2

* Egyéb kategória: 1991: Ukrán:1. N. 1991 – ŠÚSR.; 2001: Cseh: 7, Ismeretlen: 4, Ukrán: 2. N. 2001 – ŠÚSR.

11. táblázat. Selmec- és Bélabánya etnikai viszonyai a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	13264	660	5,0	299	2,3	11956	90,1	349	2,6
1930	13395	308	2,3	200	1,5	12502	93,3	385	2,9
1991	11681	41	0,3	n. a.	n. a.	11385	97,5	136	1,2
2001	12092	46	0,4	12	0,1	11364	94,0	654	5,4

* Egyéb kategória: 1991: Cigány: 132, Ukrán: 4. N. 1991 – ŠÚSR.; 2001: Ismeretlen: 321, Cigány: 245, Cseh: 67, Morva: 10, Ukrán: 7, Ruszin: 4. N. 2001 – ŠÚSR.

12. táblázat. Újbánya etnikai viszonyai a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján

Év	Összes népesség, fő	Magyar		Német		Szlovák		Egyéb *	
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1921	4868	75	1,5	33	0,7	4738	97,3	22	0,5
1930	5076	52	1	19	0,4	4948	97,5	57	1,1
1991	8534	17	0,2	n. a.	n. a.	8421	98,7	28	0,3
2001	7505	7	<0,1	3	<0,1	7318	97,5	164	2,2

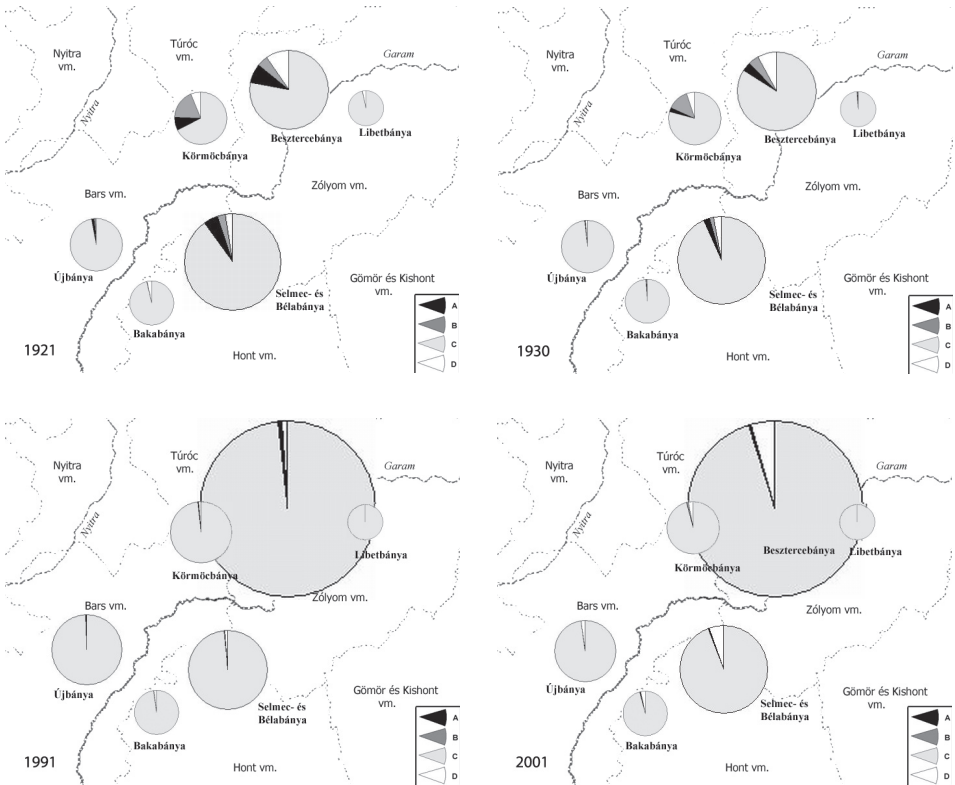
* Egyéb kategória: 1991: Cigány: 132, Ukrán: 4. N. 1991 – ŠÚSR.; 2001: Ismeretlen: 321, Cigány: 245, Cseh: 67, Morva: 10, Ukrán: 7, Ruszin: 4. N. 2001 – ŠÚSR.

a mindenkori államnemzet sorait gyarapítja a népszámlálások idején.⁷⁷ Vagyis ahol a nyelv váltás gyorsan történt, ott a kötődés még gyenge lévén, könnyen visszafordítható volt.⁷⁸

⁷⁷ PÁZMÁNDI Zs. 1992. 42 p.

⁷⁸ PÁZMÁNDI Zs. 1992. 39 p.

A hirtelen visszaesés félreérthetetlenül a beköltözött magyar köztisztviselők, hivatalnokok, gyáripari munkások jelentékeny számának, illetőleg az asszimilációs folyamat kifejeletlenségének a bizonyítékai. A hatalmi viszonyok, az egzisztenciális háttér, valamint a munkafeltételek változására gyors identitásváltás, színlelt alkalmazkodás, vagy pedig elköltözés volt a válasz. A hivatalnokréteg helyét cseh alkalmazottak foglalták el, a kétnyelvű lakosság pedig zömével az államalkotó néphez tartozónak vallotta magát. Általában megállapítható, hogy minél nagyobb volt a magyarok előretörése a háború előtt, annál gyorsabban csökkent a háború utáni szerepük az utódállam városainak életében (1–8. ábra).⁷⁹

5–8. ábra. A Garam menti bányavárosok etnikai viszonyai (1921–2001) a csehszlovák és szlovák népszámlálások alapján. – A = magyarok; B = németek; C = szlovákok; D = egyéb nemzetiségek

Ethnic relations based on the Czechoslovakian censuses (1921–2001) in the mining towns along the river Garam (Hron). – A = Hungarians; B = Germans; C = Slovaks; D = Others

⁷⁹ PÁZMÁNDI Zs. 1992. 39 p.

A hatalomváltás korántsem ment zökkenőmentesen. Különösen a németiség volt lojális a magyar szellemisséggel és hazával szemben. A körmöci németiség elutasította a csehek által felkínált német iskolát és – eredménytelenül – magyart követelt.⁸⁰ Selmezbányán az Akadémia tanárai megtagadták a csehszlovák hűségeskü letételét, sőt az oktatási minisztérium felhívására az intézmény áttelepült az új országhatárok közé.⁸¹ Az asszimilációs folyamatot némileg siettető, vagy hátráltató jelenségekkel együtt megállapíthatjuk, hogy a trianoni döntés következményei a bányavidék etnikai sokszínűségére nézve végzetesnek bizonyultak. Az 1930-as évekre az alsó-magyarországi bányavárosok lakossága a homogenizálódás útjára lépett.

A 20. sz. második negyedére kizárólag a körmöci németiség maradt meg identitásánál. *Körmöcbánya* kiemelkedik a magukat magyarnak vallók arányával is, az első cseh népszámlálás (1920), a korábban itt élő 1501 fős magyar kisebbség még 26,7%-át (402 fő) találta helyben, tíz évre rá ez az arány 9%-ra (136 fő) csökkent. A két népelem összesen 26,8%-ot, majd 1930-ban 15,8%-ot tett ki. A német munkákban az erdőgyűrűknek (*Waldring*) fontos szerepet tulajdonítanak a szlovák etnikai hatások megszürésében, a nyelvsziget konzerválásában, egyfajta pufferezónának tekintik. A Körmöc környéki német falvakat az erdő az É-i oldalon általában védte. A nyitottabb D-i oldalon, a Zólyomi-medence és a Garam-völgy felől a szlovákok irtások révén áttörték és Bartos (Bartosova Lehotka) kolonizálásával, majd Sváb és Körmöcliget elszlovákosításával érték el Körmöcbányát, amely századunk 20-as éveire vált szlovák többségűvé.⁸² A körmöci németiség aránya az 1930 népszámlálásra erősen megfogyatkozott, ekkor 13,3%-uk (715 fő) vallotta magát németnek. A város tradicionális háttértelepülései azonban az utóbb említett két falut kivéve erős német többséggel bírtak.

A *selmeci* magyar és német lakosság szintén megfogyatkozott az 1930-as évekre. Az akkori népszámlálás (1930) idején az össz-lélekszámnak csupán 3,8%-át tették ki. *Besztercebányán* ugyanez az arány 8,1% volt. Itt azonban a szlovákság súlya kisebbnek mutatkozott, köszönhetően az egyéb elemeknek (elsősorban a magukat zsidó nemzetiségűeknek) és a várost tradicionálisan lakó másik két –viszonylag még számottevő – népcsoport jelenlétének.

A legkorábban *Bakabánya*, *Libetbánya* és *Újbánya* hármasnál beszélhetünk tisztán szlovák lakosságról. Itt a magyarok és németek aránya immáron statisztikailag is jelentéktelen szintre süllyedt.

Szlovákiában a németiséget a II. világháború során evakuálták. A bányavidékiek kiköltöztetése 1945 márciusában történt.⁸³ A békekötést követően azonnal megkezdődött a csehszlovák nemzetállam megteremtését szolgáló

⁸⁰ ILYÉS Z. 1998. pp. 330–331.

⁸¹ GERGELY E. 1986. pp. 214–215.

⁸² ECKERT, K. munkáját idézi: ILYÉS Z. 1998. 326 p.

⁸³ STEINACKER, R. 1992. pp. 73–74.

etnikai tisztogatás, a hatalom a magyarok és németek teljes kitelepítését tűzte ki végső célként. A később visszatért németek többségét 1946-ban, a Beneš-dekrétumok nyomán Németország amerikai és szovjet megszállási övezeteibe telepítették ki. A megmaradtak idősebb nemzedéke – olykor konfrontálódva – a szlovák telepeseikkel volt kénytelen együtt élni. A fiatalabb generáció a faluját végleg elhagyta és Szlovákia iparvárosaiban telepedett meg, az identitásváltás, vagy a színlelt alkalmazkodás útját választva.⁸⁴ A bányavidéki szórványmagyarságot sem kerülték el a kollektív bűnösség elve alapján végrehajtott jogfosztás, lakosságcsere és reszlovakizáció következményei, ami az egész felvidéki magyarságot sújtotta. Ez is közrejátszott abban, hogy térségünkben a magyarság a 20. sz. második felére szinte tökéletesen felszívódott.

A világháború után magyarságot sem kerülték el a jogfosztás, lakosságcsere és a reszlovakizáció következményei. Ez is közrejátszott, hogy a 20. sz. második felére szórványba került magyar lakosság lassan felszívódott.

A korábbi helyzet mára végletesen leegyszerűsödött (8. ábra). Az államalkotó nemzettől eltérő, a bányavidéket hagyományosan lakó nemzetiségek a 20. sz. végére eltűntek térségünkben. Csak a 2001-es népszámlálás alkalmával nő meg valamelyest a nemzetiségek aránya. Ők elsősorban a városokat nem tradicionálisan lakó elemek (zömmel csehek és cigányok) és az „egyéb” kategóriába sorolva találjuk őket. A statisztika szerint a bányavidék legjelentősebb szórványa – arányait tekintve – a körmöci némettség a maga 1,2%-ával, ami 69 személy mindösszesen. De az egykori háttértelepüléseken is csak 96 személy (5,2%) vállalta német öntudatát.⁸⁵ Nemzetiségükre nézve 165-en maradtak a „krikehajok” utódai, s nyelvüket tekintve ez a szám még jelentéktelenebb.⁸⁶

Abszolút számokat illetően Besztercebánya magyar néptöredéke (446 fő) a „listavezető,” ám az összlakosságából így is csupán 0,5%-kal részesedik. Kedvező fekvésének köszönhetően városaink közül Besztercebánya bizonyult a legfejlődőképesebbnek, lakossága ma 83 056 fő. Az itteni magyarok főként a D-i, magyar lakta megyékből vándoroltak fel, jobb megélhetés reményében. Törzsökös magyar lakosságról nem beszélhetünk. A 19. sz. végén Zólyom vármegye helyszínrajzát adó GRÜNWARD B. szerint a városi élet szemlátomást magyarosodik, a szlovák nyelv a piacra szorult vissza. A jelenleg itt élő magyarok számára pedig ennek fordítottja tűnik fel. Magyar szót Besztercebányán a

⁸⁴ ILYÉS Z. 1998. pp. 330–331.

⁸⁵ Felsőtóti (Horná ves): 3 fő, 0,4%; Jánoshegy (Kremnicke Bane): 26 fő, 10,4%; Jánosrét (Lúcky): 4 fő, 1,9%; Kékellő (Krahule): 26 fő, 18%; Körmöcliget (Veternik): n. a., beolvadt Körmöcbányába; Kunosvágása (Kunesov): 36 fő, 14,7%, Sváb: (Dolná Ves): 1 fő, 0,4%. Népeség összesen: 1823, Németek összesen: 96 fő (5,3%). Forrás: N. 2001 – ŠÚSR

⁸⁶ Az a sajátosság figyelhető meg, hogy a magukat német anyanyelvűnek vallók kevesebben vannak a német nemzetiségűeknél. A jelenség a besztercebányai magyarságnál és általánosságban – az államalkotó nép és a kisebbség viszonylatában – is épp fordított relációban jelentkezik.

piacon lehet hallani, a termékeiket eladásra kínáló, D-i megyékből fellátogató magyarok jóvoltából, akik egymás között használják a nyelvet. A motorizáció eltüntette a távolságot, s az alföld termékeit kínáló magyarok megjelentek a megyeszékhelyen. Ők hétről-hétre megjelennek, majd hazamennek. Az etnikai térstruktúrát immáron egyetlen éles határvonal, keskeny vegyes lakosságú zóna osztja ketté. Ez (ti. a magyar-szlovák etnikai határ) térségünkötől jóval D-ebbre húzódik.⁸⁷ Tőle D-re a nagyjából tömbszerűen lakó magyarság, É-ra pedig a szlovákság, szórványba szorult magyar és német töredékek világa van.⁸⁸

Népeségtörténeti vázlatunk zárszava sem lehet más, mint a megváltozott helyzet konstatálása: az egynyelvűvé vált bányavidék ma etnikailag egységes térség, ahol a múlt sokszínűségét a temetők, romos kálváriák, templomtornyok, jelképek és múzeumokba került dokumentumok tanúsítják.

IRODALOM

- BÁNKI I.–MOLNÁR L. 1997. Magyarország nemesércbányászatának virágkora. – In: ZSÁMBOKI L. (szerk.): A magyar bányászat évezredes története I. – Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest.
- BAUMANN S. 1903. Újbánya. – In: BOROVSKY S. (szerk.): Hont vármegye története. Magyarország városai és vármegyéi. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest.
- BELUSZKY P. 1999. Magyarország településföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- CSÁNKI D.–RELKOVIČ N. 1924. Újbánya város levéltára és rövid története. – Levéltári Közlemények, II.
- CSAPLOVICS J. 1990. Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. – Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, 1990. Eredeti kiadás: CSAPLOVICS J.: Ethnographiai Értekezés Magyar Országról, Tudományos Gyűjtemény III. 1822. Budapest.
- DÁNYI D. 1995. Az etnikai statisztika néhány problémája (Szlovákia példáján). – In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- FÉNYES E. 1837. Magyar Országának 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. II. Kötet. Pest.
- FÜGEDI E. 1981. A befogadó: a középkori magyar királyság. – In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- FÜR L. 2001. Magyar sors a Kárpát-medencében. – Kairosz Kiadó, Budapest.
- GLASER L. 1939. Az Alföld régi vízrajza és a települések. – Földrajzi Közlemények 67. 4. pp. 297–307.

⁸⁷ A mai etnikai határ nagyjából a Léva–Vámosladány–Déménd–Palást–Ipolynyék–Csáb vonalon húzódik (Kocsis K. 1991-es etnikai térképe alapján).

⁸⁸ Szórványnak akkor minősíthetünk egy csoportot ha az etnikai populáció hányada nem éri el az össznépesség fél, vagy egy százalékát sem (DÁNYI D. 1999. 162 p.). Így annak kell minősítenünk Bakabánya, Besztercebánya, Körmöcbánya és Selmecebánya települések magyar lakosságát, valamint a körmöci németiséget.

- GRÜNWARD B. 1891. Zólyom megye. – MTA Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottsága, Budapest.
- GYÖRFFY Gy. 1987a. Hontvármegye. – In: GYÖRFFY Gy. (szerk.): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY Gy. 1987b. Barsvármegye. – In: GYÖRFFY Gy. (szerk.): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ-MOHAROS J.–HEVESI A. 2000. A kárpát-pannon térség tájtagolódása. – In: KARÁTSZON D. (szerk.): Pannon enciklopédia – Magyarország földje. s.n. Kertek. Budapest.
- HANÁK P. 1974. Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. – Történelmi Szemle, 17., 4.
- HLATKY J. 1898. Körmöcbánya és vidékének néprajzi viszonyairól. – Magy. Kir. Áll. Főreáliskola Értesítője, Körmöcbánya, 1986.
- ILYÉS Z. 1998. Életmód, tájhasználat, kulturális mintakövetés a Bars megyei németeknél. – In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanszéke.
- JURKOVICH E. 1922. Besztercebánya sz. kir. város monographiája. – Kézirat (OSZK).
- KISS L. 2000. KNIEZSA ISTVÁN, a helynévkutató és településtörténész. – In: KNIEZSA I.: Magyarország népei a XI. században. Kisebbségkutatás könyvek. – Lucidus Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA I. 2000. Magyarország népei a XI. században. – Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest.
- KOCSIS K. 1998. Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). – In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanszéke.
- KOCSIS K. 2000. Szlovákia területének etnikai térképe. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet és az MTA Kisebbségi Kutató Műhelye, Budapest.
- KORABINSZKY, J. 1786. Ungarn, in welchem die vorzueglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nuezlich sind, vorgestellt werden. Pressburg: s.n.
- KÖRÖSY J. 1898. A Felvidék eltótosodása. – Nemzetiségi tanulmányok. s. n., Budapest.
- KUN B. 1997. Ércbányászat. A magyar bányászat a kiegészítől a II. világháború végéig. – In: ZSÁMBOKI L. (szerk.): A magyar bányászat évezredek története I. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest.
- LOVCSÁNYI Gy. 1900. Zólyom megye. – In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. (Felső-Magyarország II.). Magyar Királyi Államnyomda Kiadása, Budapest.
- MAGDA P. 1819. Magyar országnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statistikai és geographiai leírása. – Pest: Trattner János betűivel 's költségével.
- MÁLYUSZ E. 1922. Túróc megye kialakulása. – Budavári Tudományos Társaság, Budapest.
- MENDÖL T. 1940. A Felvidék. Kincsestár sorozat. – Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- MÍKULIK J. 1885. A magyar kisvárosi élet. 1526–1715. Rozsnyó: s.n., 1885.
- N. 1880 – KSH II. A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Szerk. és kiad.: Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1882.
- N. 1890 – HELYSEGNÉVTÁR 1892. A Magyar Korona országainak helységnévtára. Szerk.: JEKLEFALUSSY J. Kiadja: Az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

- N. 1900 – KSH A Magyar Korona országai 1900. évi népszámlálásának főbb demográfiai eredményei. – Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- N. 1910 – MSK A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. kötet. – Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 1912. Megjelent: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat: 42. kötet. Budapest.
- N. 1921–1931 – KSH KEPECS J. (szerk.): A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941). – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- N. 1991 – ŠÚSR Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR, (definitívne výsledky ščítania ľudu, domov a bytov 1991) ŠÚSR, Bratislava.
- N. 2001 – ŠÚSR Sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Bratislava: Štatistický Úrad Slovenskej republiky.
- NAGY EMILNÉ VASS É. 1943. Besztercebánya és a német szellemi élet. s.l.: Danubia Könyvkiadó.
- NÉMEDI VARGA Z. 1997. A Kárpát-medence hasznosítható, szilárd ásványi nyersanyag-előfordulásainak a földtani áttekintése. – In: ZSÁMBOKI L. (szerk.): A magyar bányászat évezredek története I. – Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest.
- PAPP K. 1919. Függetlenség. – In: SCHAFFER F.: Általános geológia. – Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- PAULINYI O. 1958. A Garam-vidéki bányavárosok lakosságának lélekszáma a XVI. század derekán. – Történelmi Szemle, 1. évf., 3–4.
- PAULINYI O. 1962. Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban. – Történelmi Szemle, 5.
- PÁZMÁNDI Zs. 1992. Az urbanizáció hatása a szlovákiai, vajdasági magyar és német kisebbségek asszimilációjára. – Regio: Kisebbségi Szemle, 3. évf. 1.
- PÉCH A. 1884. Alsó-Magyarország bányamívelésének története. I. kötet. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PINCZÉS Z. 1998. Az Északnyugati-Felvidék gazdasági életének természetföldrajzi alapjai. – In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tanszéke.
- RELKOVIČ N. 1926. Bakabánya levéltára és rövid története. – Levéltári Közlemények, IV. évf.
- RICHTER E. 1906. Selmecebánya. – In: BOROVSKY S. (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. – Apollo Irodalmi Társaság, Budapest.
- SOBÓ J. 1910. Selmecebánya. s.l.: s.n.
- STEINACKER, R. 1992. Kárpáti németek a mai Szlovákia területén. – Regio: Kisebbségi Szemle, 3. 1.
- SZABÓ I. 1990. A magyarság életrajza. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZARKA L. 1993. A szlovákok története. – Bereményi Könyvkiadó, Budapest.
- SZŰCS J. 1982. A középkori Magyarország népei. – História, IV–V.
- THIRRING G. 1912. A magyar városok statisztikai évkönyve. – A magyar városok országos kongresszusának iratai II. s.n., Budapest.
- VÁLYI A. 1796. Magyar Országának leírása. – Buda: s.n.
- WENCZEL G. 1880. Magyarország Bányászatának Kritikai Története. – MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- ZSÁMBOKI L. 1997. Bányászat az Árpádok korában. – In: ZSÁMBOKI L. (szerk.): A magyar bányászat évezredek története I. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest.